

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

УДК 821.161.2.09:81'373.21(477-25)

Тетяна Белімова

ТОПОС ЛЬВОВА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

У статті окреслено принципи для формування топосу Львова постаті української літератури. Розглянуто деякі аспекти сучасного прозового тексту, у якому відображається відповідна літературна категорія (К. Лукашук, Дара Корній, Б. Коломійчук, А. Процайло, А. Хома).

Ключові слова: топос, фрейм, симулякр, знак, код, наратив.

Топос Львова, який умовно поділяється на декілька етапів, як вважає М. Ревакович [9], в українській літературі має свою культурно-історичну традицію. Н. Анісімова стверджує, що відкриття такого художнього образу «в українській літературі успішно здійснив представник “зрілого” модернізму Б.-І. Антонич» [2, 196]. Так само Н. Єстаф'євич вказує на витoki топосу Львова у творчості літературного угруповання «Дванадцятки», до якого входили прозаїки Б. Нижанківський, З. Тарнавський, В. Ткачук. Подальше формування цього образного уявлення в українській літературі асоціюється з 80-ми рр. ХХ ст., коли з'являється нове покоління українських письменників: Н. Білоцерківець, О. Забужко, Ю. Андрухович, І. Малкович, Ю. Винничук. Зараз можна засвідчити нову хвилю прописування, осмислення і програвання Львова як певної сукупності культурних кодів у сучасній українській прозі. Окремі моделі топосу європейського міста, зокрема Львову, у творчості українських письменників ХХ ст. уже були об'єктом розгляду С. Андрусів, Н. Анісімової, Г. Грабовича, Н. Єстаф'євич, М. Ревакович, проте цей літературний феномен у творчості сучасних прозаїків Дари Корній, Х. Лукашук, А. Хоми, Б. Коломійчука, А. Процайла ще майже не досліджений.

«Лялька-мотанка» (2011) — це соціально-психологічна повість львівської письменниці й ілюстратора Х. Лукашук. Авторка цілком не випадково обирає для свого твору такий заголовок, що демонструє фрейм гри, грайливого, але й, водночас, національного та навіть магічного. Лялька-мотанка — це символ-оберіг, проте

також і модель, універсальний неживий об'єкт, який наслідує і повторює одухотворений (симулякр). Такий культурний код, винесений у заголовок, формує умовність як основний текстотвірний засіб повісті. Цілком умовною є головна героїня твору (що, власне, поширюється на всю образну систему повісті): попри безліч скрупульозно виписаних побутових деталей і дрібничок, дівчина немає таких принципово важливих формальних означень, як ім'я і прізвище (власне, як і лялька-мотанка немає обличчя у традиційній культурі). Вона справді є тією лялькою-моделлю, що на неї Х. Лукашук, ніби граючись, приміряє різні соціальні ролі — журналістки, няньки, листоноші, автора некрологів. Абстрактна неіменованість усіх персонажів, їхня узагальненість тяжіє, проте не до універсальності, а до цілком виразно окресленого галицького культурного простору. Важко собі уявити, аби описані герої, особистості яких Х. Лукашук вправно розкриває через їхні вчинки, мовлення, поведінку, трапилися деінде, аніж у Галичині. Основним текстуальним засобом такого зображення типових галицьких образів є художня деталь. Йдеться не лише про галицизми й особливі синтаксичні конструкції, а й про найдрібніші деталі побуту (вбрання, страви, інтер'єр), звичаї (заручини, весілля, обереги, розваги), передані мальовничо із акцентуванням на кольорах, текстурі, тактильних особливостях так виразно, що інколи здається ніби художник перемагає над оповідачем. Так само цілком неозначеним є і часопростір твору. Проте умовність пейзажу, ескізи історичних ретроспектив (без реальних постатей, імен і подій), замальовки сьогодення набирають реальних рис, «програються» лише

при співвідношенні наративу повісті із культурним простором міста Лева. Ось як описує Х. Лукашук дитячий садочок, розташований в історичній кам'яниці, «побудованій ще за Польщі», вдаючись до прямої мови одного з персонажів: «...Садок наш керівництво вирішило геть закрити як нерентабельний... Чутки ходять, що хтось з чиновників будинок наш собі сподобив. Та я й не дивуюсь, тут усе рідне, автентичне. Жодної реконструкції не відбулося... Ліпнина. Також з минулого століття. Жодний варвар не встиг її спалювати. Навіть серпа з молотом втулити між оті завитки не встигли. Та й пивниці тут які — вино колись зберігали» [7, 26–27]. Цей будинок грає епізодичну роль у повісті, але інший старовинний дім (також спадок епохи Золотого віку Львова [3]), в якому, власне, й відбувається журналістське розслідування, здійснюване головною героїнею, є не просто інтер'єром, а радше, елементом наративу. Кожна частинка цієї кам'яниці живе своїм життям й оповідає одну із історій, які могли відбутися лише у Львові. Авторське відтворення топосу міста Лева у «Ляльці-мотанці» є «ідеальним центром у центрі», «завжди спрямованим наче в глибину самого себе», «поглинально відкритим і динамічним простором» [4, 26], зображає місто не у його реальній, географічно упізнаваній неповторності, а в духовно-культурному вимірі.

Фантастичний із елементами любовного та детективного романів Дари Корній «Зірка для тебе» (2013) репрезентує зовсім інший Львів. Столиця Галичини тут постає поруч із маленьким кримським містечком Кацівелі, де розташована українська сонячна обсерваторія. Наратив роману розгортається у двох площинах — Львівській і Кримській, реальній і фантастичній, щасливій і зітканій із болю та хворобливої маячні. У Львові головні герої Сергій і Зоряна проживають цілком реальне земне життя; у Кацівелі герой побував лише раз із відрядженням, але саме це місто визначене бути чистилищем — тимчасовим місцем перебування його духу, доки тіло чоловіка під наглядом лікарів у реанімації зависло між життям і смертю. Сергій прагне будь-що-будь повернутися в омріяний простір Львова: «А вночі йому наснився Львів. Нічний Високий Замок із його освітленим шпилем. Чисто вимита бруківка після весняного дощу, другий номер трамвая по вулиці Личаківській, ботанічний сад на Кирила та Мефодія... А на площі Ринок, на тому самому балконі, де колись польський король Владислав IV Ваза побачив красиву дівчину і закохався в неї з першого погляду, стояла його Зоряна» [6, 254]. Львів постає як втрачений рай, Едем, дорогу до якого шукає герой, і від віднайдення рідного міста залежить одужає герой, чи ні. Дара Корній, окрім сьогодення, переповідає й недалеку історію Львова крізь призму духовного досвіду інших героїв. Сумна історія бабуні

Ніни, особиста трагедія Личозора, сімейна драма Зоряни Біловожк — усе це маленькі штрихи до гла львівської епохи, минулої й теперішньої, що в них відчитується історія всієї Західної України із «визволенням» і «приєднанням», репресіями і терором, новою бідною краю — заробітчанством, алкоголем, проституцією. Паралельно розгортається оповідь і про кримських татар, які пройшли чи не тим самим шляхом — репресій і депортації. Культурні коди народів, які донедавна мирно співіснували в Україні, не вступають у суперечку, а увиразнюють риси одне одного. «Львів як простір перебуває в опозиції наш / не наш» [1, 124], його топос формується як із кута бачення належного до культурно-географічного львівського простору, так і з кута бачення іншого, винесеного за його межі, цілком інакшого культурного і географічного континууму. Місто Лева постає у «Зірці для тебе» як цілком упізнаване, детально прописане, а також як відтворення «давніх функцій Міста Лева — духовної (релігійної), берегової і заступницької» [2, 196].

Роман «Людвисар: Ігри вельмож» (2013) Б. Коломийчука дає підстави говорити про новий етап розвитку химерної прози в українській літературі, оскільки тяжіє до цього жанрового утворення, а також містить елементи авантюрно-пригодницького, лицарського, детективного романів і фентезі. Часовою прив'язкою «Людвисару» є XVI ст., а просторовою — землі Західної України. Проте топос Львова відіграє тут провідну роль: наратив роману має колоподібну форму, адже відправним пунктом оповіді та її завершенням є місто Лева. Експозиція «Людвисару» — це бенкет у давньому Лемберзі, що його влаштував бургомістр Якуб Шольц на честь прибуття до міста слуги Ангельської крові (таємної зброї) герцога Хіха, й описаний докладно, колоритно, з яскравими історичними деталями. Під час застілля відбувається знайомство з усіма головними персонажами роману — поетом Себастьяном, відьмою Катаріною Доманською, довіреним бургомистра Хрістофом, лікарем Домініком Гепнером, його коханою Ляною. Героїв, за законами жанру, відразу розводить по різні боки, оскільки у битві за Лемберг зійшлися добро і зло. Ляна виявляється жертвою наклепу Хіха, здійсненого за допомогою злих чарів, і потрапляє до Високого Замку, описаного докладно й яскраво, де знаходить в особі коменданта Сильвестра Білоскорського свого рятівника. Подальший сюжет «Людвисара» розвивається у двох напрямках — від міста Лева і до нього, і у двох площинах — реальній та ірреальній. Майже одночасно рушають у путь граф Хіх, який прагне віднайти усі креслення таємної зброї і повернутися до міста за Ангельською кров'ю, та довіреним бургомистра Хрістоф, котрий прагне отримати грамоту на помилування для Ляни від самого князя Костянтина Острозького, вирвавши

Ангельську кров з рук нечистого. У цих перегонах, які врешті завершуються двоєм, добро не лише перемагає зло у питанні життя однієї людини (хоча навіть за таких обставин перемога була б значущою), — порятованим є все місто. За допомогою таємної зброї, яка все ж потрапляє у праведні руки, відмітається від Львова татарська орда, котра взяла його в смертельну облогу. Наратив «Людвисару», який виходить за межі реалістичної оповіді, засвідчує, що «Львів став міфом» [3, 175]. Водночас Б. Коломийчук «актуалізує міф про Небесний Єрусалим» [2, 200], витворюючи візію міста, до якого прагнуть увійти всі, проте потрапляють лише обрані.

Роман А. Процайла «Привид безрукого ката» (2014) за жанровими ознаками наближається до детективного екшену із елементами фантастичного роману. Автор вибудовує свій наратив навколо сакральної дати 21.12.2012 року, а місцем подій обирає рідний Львів із його духовним та інтелектуальним осердям — Ратушею на Площі Ринок. У романі теж триває двобій між силами добра і зла, переможець якого отримає у володіння неприкаяні душі, котрі зависли між небом і землею, або між вічним блаженством Прощення і вічною карою Справедливості. Ім'я головного героя твору Лева (власне, Лева Левовича) повторює у собі назву міста, що можна розцінювати як духовну спадковість або родову належність, а прізвище Безрукий вказує на таємний зв'язок із душею колишнього львівського Ката, котра поки що не отримала Прощення, але й Справедливість у вирішенні її долі не переважила. Лев розчакнутий на дві половини, що зовсім не свідчить про психічний розлад, — він обраний Катом і став «володарем» двох душ. Також своєрідним шифром видається й ім'я головної героїні Марі Шмідт — Марії Коваль (прямий переклад імені і прізвища героїні німецькою, аби збити зі сліду прислужників Справедливості і Влади). Дії цього роману теж розгортаються у двох площинах: реальному Львові із передмістями, і міфічно-середньовічному, котрий проступає, як прихований напис на палімпсесті — у мареннях, спогадах, снах головного героя. Цілком очевидно, що «амбівалентність загострюється й тим, що у зображенні міста поєднуються риси європейського і пострадянського урбаністичного простору» [2, 202], бо еталони тоталітаризму поступово трансформуються у нові, продиктовані ринковою економікою (переродження Лавника, метаморфоза Війта), водночас у кадр раз по раз потрапляють і ввійт з суддею середньовічного Лемберга, які ніби зійшли зі старовинних гравюр. У художній концепції «Тіні безрукого ката» особливе місце посідає персоніфікація природи, котра, як відомо, має у Львові свої особливості: «Цього містичного року зима від Львова тікала. Вона робила все можливе, щоб дати замести сліди подіям, що

сколихнули уявлення людства про те, як живуть душі через сотні років безтілесних мандрівок світом» [8, 5], «Вечір впав на місто, наче плахта соломи з горища» [8, 280]. «Тінь безрукого ката» А. Процайла, як і роман Б. Коломийчука, формує містичний дискурс Львова, примножує «численні львівські космогонічні міфи про заснування міста та його деміурга» [1, 124], розширюючи таким чином топос міста Лева.

Роман Анни Хоми «Лемберг. Під знаменами сонця» (2014) за жанровим визначенням тяжіє до історичного детективу із елементами авантюрно-пригодницького роману. Вже сама назва цього твору вказує на те, що твір розширює міф «Золотого віку» Галичини, «ностальгійно проростає коренями в австро-угорську минувшину» [9, 24], оскільки демонструє читачеві Львів вісімдесятих років XIX ст. (точну дату не так уже й важко вирахувати, адже письменниця сама дає таку «підказку» читачеві, вмонтувавши у наратив свого роману Івана Франка із його дружиною відразу по шлюбові, приїзд до Львова болгарського князя Олександра). Головні герої «Лемберга» — два шляхтича: Мар'ян Добрянський і Януш Губицький, котрі прочитуються своєрідною ремінісценцією «Принца й злидаря» М. Твена й мають пройти складний шлях до істини, котра, на перший погляд, у кожного своя, як, власне, і ролі, що їх вони грають чи лише розігрують у власних життєписах, переплетених і нероздільних. Пригоди панів розпочинаються у родинному маєтку Губицького, аби врешті довести їх до Львова. А. Хома розглядає цей шлях як своєрідну ініціацію, адже увійти до міста, містичного за своєю природою, під силу лише обраним (письменниця натякає на це в епіграфі до роману, який є рядком із вірша Ю. Андрухович: «Є міста, до яких неможливо зайти крізь браму» [10, 4]). Щойно опинившись на вокзалі Львова, герої цілком занурюються у його атмосферу. Топос міста проростає у романі сучасної авторки географічними особливостями, назвами, архітектурою і побутом, жаргонізмами і сленгом, притаманними столиці Галичини, якщо б її годинник можна було повернути приблизно на сто п'ятдесят років назад. Лемберг у тексті А. Хоми постає як художній образ, який має те ж функціональне наповнення, що й персонаж. Площа Ринок, Кульпарків, Клепарів, Замарстинів, вулиця Сакраменток, церква Петра і Павла, «батяри з Клепарова, які проживали цілими родинами в жахливих редуках, недоїдаючи і рідко коли маючи у що вратися» [10, 105], «трамвайна дирекція і Городоцьке джерело через вулицю Бема до Янівського гостинця... казарми Фердинанда... кнайпи вуйка Фонся» [10, 98] — і ще безліч унікальних історичних подробиць. І це не лише застигла картина, бо все це цілком рухоме, живе, одухотворене. «Посилена увага автора до атрибутів міста із періоду Австро-Угорської

імперії засвідчує тяжіння... до моделювання міфу "Золотого віку" Галичини» [2, 200], але водночас відбувається прописування на мапі цієї давно вже не існуючої імперії саме українського міста.

Сучасні українські письменники все частіше зображають у своїх творах Львів, міфічний і реальний, конкретно прописаний і узагальнено відтворений, але щоразу впізнаваний. Доцільно

вести мову про формування сучасного львівського тексту в українській літературі, який суттєво розширює межі топосу міста Лева: це вже не конкретний духовно-географічний простір, а художня реальність, виміри котрої є необмеженими, можуть розширюватися у будь-якому напрямку, зберігаючи при цьому неповторність галицької мови, культури й побуту.

ДЖЕРЕЛА

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності : Львівський текст 30-х років ХХ століття : монографія / С. Андрусів. — Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, Тернопіль : Джура, 2000. — 340 с.
2. Анісімова Н. Дивне місто із іменем Левів чи Льва: топос європейського міста у модерній ліриці покоління 80-х років ХХ ст. / Ніна Анісімова // Актуальні проблеми слов'янської філології: лінгвістика та літературознавство : [міжвуз. зб. наук. ст. / гол. ред. В. Зарва]. — Бердянськ : БДПУ, 2011. — Вип. VI. — Ч. 1. — С. 195–207.
3. Грабович Г. Мітологізація Львова: відлуння присутності чи відсутності / Георгій Грабович // Грабович Г. Тексти і маски. — К. : Критика. — 2005. — С. 155–181.
4. Єстаф'євич Н. Львів як континуальний і просторовий надтекст у прозі письменників літературного угруповання «Дванадцятка» / Наталія Єстаф'євич // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: [міжвуз. зб. наук. ст. / гол. ред. В. Зарва]. — Бердянськ : БДПУ, 2010. — Вип. XXIII. — Ч. 1. — С. 26–33.
5. Коломийчук Б. Людвисар. Ігри вельмож / Богдан Коломийчук. — Х. : Фоліо, 2013. — 348 с.
6. Корній Д. Зірка для тебе / Дара Корній. — Х. : Книжковий клуб: «Клуб сімейного дозвілля», 2013. — 304 с.
7. Лукашук Х. Лялька-мотанка / Христина Лукашук. — Львів : Астролябія, 2011. — 208 с.
8. Процайло А. Привид безрукого ката / Андрій Процайло. — Х. : «Фоліо», 2014. — 313 с.
9. Ревакович М. Географія має значення / Марія Ревакович // Критика. — 2009. — № 3–4. — С. 23–27.
10. Хома А. Лемберг. Під знаменами сонця / Анна Хома. — Х. : Книжковий клуб: «Клуб сімейного дозвілля», 2014. — 304 с.

В статтє наводятся принципиальные для формирования топоса Львова имена украинской литературы. Рассматриваются некоторые аспекты современного прозаического текста, в котором отображается соответствующая литературная категория (К. Лукашук, Дара Корній, Б. Коломийчук, А. Процайло, А. Хома).

Ключевые слова: топос, фрейм, симулякр, знак, код, нарратив.

The article deals with the names in Ukrainian literature which are principal for development of topos in Lviv. It investigates some aspects of the modern prosaic text into which this literary category is introduced (K. Lukashchuk, Dara Korniy, B. Kolomyichuk, A. Protsailo, A. Khoma).

Key words: topos, frame, simulacrum, sign, code, narrative.